

प्रयोगं च द्विष्योपि रोगानां विधीयते. अमंगलान् गते हनिष्यात्कोष्ठगतं तथा. भोजनात्स्नानादिस्थान्मया दूर्हगतं तथा. आमाशयगतवस्तिर्निर्हृतः सर्वगाभिके. इति वैगसेने.
आग्नेयो वातपित्ताम्नां ग्रन्थारथः कफवातगः. यस्तु कर्दमको धोरः स पित्तकफसंभवः.

आपस्वसरापूतास्तासां वह्निर्विशोधकः. तस्मात्सर्वेषु कालेषु युष्माभः पावनं स्मृतम्. १

गुडोदनं^{मुन्यन्नं} पायसं च^{हविष्यं} हविष्यं^{क्षीरपायिकं} क्षीरपायिकं^{दध्मोदनं} दध्मोदनं^{हविः} हविः^{श्वर्गः} श्वर्गः^{मांसः} मांसः^{चित्रान्नमेव च} चित्रान्नमेव च^{दद्याद्ब्रह्म मादेव विप्रेभ्यो भोजनं बुधः शक्तितो वा यथा लाभस्तत्कृत्य विधिपूर्वकम्}

पूजकः स्वोकाशोशीतो विषमज्वरे. अतिमारे प्रतिशयापे दिवा हविप्रसज्यते

श्रीगणेशायनमः पञ्जिकालिरव्यते-
 मंगलाचरणाम्- १
 रोगोत्पत्तिकारणाम्- १
 वायुकोपकारणाम्- १
 कृपितवायोर्लक्षणाम्- १
 पित्तकोपकारणाम्- १
 पित्तकोपलक्षणाम्- १
 कफकोपकारणाम्- १
 कफकोपलक्षणाम्- १
 रोगज्ञानाय पंचप्रकाराः- १
 ज्वरसंप्राप्तिः- १
 वातज्वरलक्षणाम्- १
 पित्तज्वरलक्षणाम्- १
 कफज्वरलक्षणाम्- १

वातपित्तज्वरलक्षणाम्- १
 वातश्लेष्मज्वरलक्षणाम्- १
 पित्तश्लेष्मज्वरलक्षणाम्- १
 सन्निपातज्वरलक्षणाम्- १
 असाध्यसन्निपातज्वरलक्ष- १
 सन्निपातज्वरमर्यादा- १
 कर्णशूलसाध्यासाध्यल- १
 विषमज्वरलक्षणाम्- १
 विषमज्वरभेदाः- १
 विषमज्वरावधिः- १
 विषमज्वरविपर्यय- १
 धातुगतज्वरलक्षणाम्- १
 धातुगतज्वरस्य साध्यासाध्य- १
 प्रलेपकज्वरलक्षणाम्- १

आगंतुज्वरलक्षणाम्- १
 कामाद्युद्भूतज्वरलक्षणाम्- १
 ज्वरस्य साध्यासाध्यलक्षणाम्- १
 ज्वरस्यासाध्यलक्षणाम्- १
 ज्वरस्य लघुगुरुप्राकृतवेकतल- १
 ज्वरस्य सामानिरामलक्ष- २
 अन्तर्वेगवहिवेगज्वरलक्ष- २
 ज्वरस्योपद्रवादश- २
 ज्वरेधातुषाकल- २
 ज्वरदोषयोः पाकल- २
 ज्वरमुक्तलक्षणाम्- २
 विगतज्वरलक्षणाम्- २
 इतिज्वरनिदानम्- २
 अथातिसारनिदानम्- २
 वातादिजनिततिसारल- २

शोकातिसारलक्षणाम्- २
 प्रवाहिकालक्षणाम्- २
 अतिसारासाध्यलक्षणाम्- २
 ग्रहणीनिदानम्- २
 ग्रहणीभेदसंग्रहणीनिदानम्- २
 ग्रहण्युपद्रवाः- २
 संग्रहणीभेदः- २
 अथार्शनिदानम्- २
 अर्शसुपद्रवाः- २
 अर्शलक्षणाम्- २
 तस्य साध्यासाध्यल- २
 अथाजीर्णनिदानम्- २
 विष्टच्चाजीर्णविदग्धाजीर्णमाजीर्ण- २
 लक्षणाम्- २
 अजीर्णोपद्रवाः- २

॥ अ. नि ॥
॥ १ ॥

३ सन्निपातज्वरलक्षणम्

६ वा. पि. क. फे.

तृतीयकलु. खेद्रि. अ. वा. या.
प्रोति. चतुर्थः. अहंमा
प्रोति. ५

कंठास्पृशो घस्त रमूर्च्छा हाहा स्वप्नो वमिर्भ्रमः ॥ तमः पर्वशिरो रुक् च वातपित्तज्वर कृतिः ॥ १५ ॥ स्तेमित्पंकास संतापौ गौरवं पर्वमूर्धरुक् ॥ स्वा
पोऽस्वेदः प्रतिष्ठायो वातश्लेष्माज्वर कृतिः ॥ १६ ॥ शीतं दाहो मुकुत्तं दाहो हः का सोरु विश्व नृद ॥ लिप्पति का स्य तापित्त वला सज्वर लक्षणं ॥ १७ ॥
खराजिह्वा सिरी भुग्ने स्वाविरक्ते तडस्थिरुक् ॥ विकृते हास्वेद निडा शीत दाहा व्यवस्थितिः ॥ १८ ॥ तं डा प्रलापो मो हांग स्वस्त ना कंठ भूक ता ॥ रक्त
ही वन मित्या दिसन्निपात ज्वर कृतिः ॥ १९ ॥ ~~असाध सन्निपात ज्वर लक्षणम्~~ ॥ अभिन्यासः समस्ते र्ध्वसंवेन्द्रिय क्रियः सन्निपात ज्व
रो साधो दोष वृद्धा ग्रिहानित ॥ २० ॥ सप्रद शहा दशा हा कानिर्वी हृदि रस्यते ॥ तत्र द्विगुण घस्वेक्त तम र्या दा स्म ता क्रमात् ॥ २१ ॥ सन्निपात
ज्वर स्यादि मध्यांते कर्ण मूलयो ॥ शोथो साध्यः कष्ट साध्यः मुख साध्यः क्रमैराव ॥ २२ ॥ ~~विषम ज्वर लक्षणम्~~ ॥ संततः सततोऽन्ये शुस्त नीयक
चतुर्थको ॥ संदूष्यो ^{अनुरोधो} स्वरसो वस्त्रं क्रयं मेदो स्थिमज्ज च ॥ २३ ॥ ~~विषम ज्वर मेदस्य वर्तनं~~ ॥ तद्देहा विषमाः सुस्ते शीत दाहा द्यो ज्वराः संतत्या संत
तसिष्ठे तैः संप्रद शरं मं हान ॥ २४ ॥ दो कालौ सततोऽन्ये गुरे कं कुर्या दहर्निशम् ॥ मुक्तौ का हं नृतीयो थं हं त्का चतुर्थक ॥ २५ ॥ घटी पंचा
शदं न्ये युस्ते ह्य हस्त तृतीयक ॥ अहं चतुर्थो व्या प्रोति त्रयं तं विपयया ॥ २६ ॥ हृदुगं स्ववनिर्दाहो वै गंधं वां स्थिरुक् क्रमः शुक्रोत्सर्गश्चेति
लिंगं क्रमाद्वा तु गते ज्वरे ॥ २७ ॥ साध्या वा शो कष्ट साध्या सत्पराः न्यान सिद्यति ॥ मंदोति गौरव स्वे दो ज्वरो नित्यं प्रलेपक ॥ २८ ॥ ~~आमं नुज ज्वर~~
~~लक्षणम्~~ ॥ चतुर्धा गं नुजः शो पोभि चोरां वै शो घातं जः ॥ पूर्वयो भूरि विस्फोट मो हा वा वै श जे नृद ॥ २९ ॥ ~~नत्र कृत स्य कामो त्ये ही धा स्व प्रहति~~
ज्वरे ॥ दाहानि सारो स्वेदो थ्ये यथा संघातै जं वदेत् ॥ ३० ॥ ~~ज्वर स्या साध्या लक्षणम्~~ ॥ लघु र्गु र्हर्निगमश्च सामः प्रा कृत वै कृतौ ॥ बहिरं त वै गिने
च साध्या साध्या क्रमाज्वरौ ॥ ३१ ॥ ~~वक्र हंत पद बो ति सी रा धा विं दियो ज्वरः~~ ॥ असाधः शीत लः स्वेदो गा ज्ञान् दा ह कृ चयः ॥ ३२ ॥ लघु रत्नो

अनेयुः पंचाशत घटी र्ध्वो प्रो
ति. ६

॥ राम ॥

॥ १ ॥

घातपीडा नुसारेण ज्वरं × शापाभिचारयोः ३
रत्नलक्षणं जीयात् २ × विस्फोट मोहो भवतः ३

प्रलेपक ज्वर लक्षणम् ४ मं हातिः

कामा नुज ज्वर लक्षणम् ३

ज्वर स्या लघु रत्नो

पडवः स्यादनेको पडवो गुरुः ॥ वर्षा शरदसंतेषु प्राक्तनोऽन्यस्त वैकृतः ॥ ३३ ॥ हृद्भासां पाकला लांस्तत्रां रुच्यं गौरवै ॥ वैरस्य लस्यति सूत्रैः सामो
न्यस्यान्निरामकः ॥ ३४ ॥ अंतरीहः प्रलापस्तदसाधिरुक् विडुग्रहो भ्रमः ॥ आसां स्वेदो विह्वलं न वेगि नो न्यस्य चान्यथा ॥ ३५ ॥ विरेको विडुहो वान
टकासः श्वासो रुग्णमिः ॥ हिकामूर्च्छा रुचिश्चापि ज्वरस्योपपन्नदश ॥ ३६ ॥ ^{धातुपाकलक्षणा} अस्वप्नो रुच्यं रतिं ^{वलक्षय} तदस्तम्भवीर्यं ^{वानन} गौरवं ॥ यंत्रणां नाभिहृन्मधे
रुक् चोको धातुपाकिनः ॥ ३७ ॥ ~~ज्वर~~ ^{योः} सोऽप्यपाकलक्षणां ॥ भ्रमानि ज्वरतदश्वासः पच्यमानज्वराकृतिः ॥ दौषज्वरांगलघुना दोषपाकस्य लक्षणां
॥ ३८ ॥ हाहस्वेदो भ्रमस्तद्व्याकम्पो विडुभिदसंज्ञता ॥ कजनं चानि वै गभ्रमाकृतिर्ज्वरमोक्षरो ॥ ३९ ॥ देहो लघुमुखे पाकः स्वेदः करणसौख्य
कम् ॥ कं इक्षवो बुभुक्षा च विगतज्वरलक्षणां ॥ ४० ॥ ^{सविद्वसः रुचिः क्षिप्तवर्तिः वातानि सारित अति सारो भवति स तेः पृथक् भूतेः सर्वे श्रु तथा भ्रवा मतः खोला भवति} हृदः सविडुरसः क्षिप्तवर्तिर्वातानि सारितः ॥ अतिसारः सखो लातेः पृथक् सर्वैः शुचिर्मतः
॥ ४१ ॥ फेनरुक्षारुणं वातापि नात्पीतारुणां सितम् ॥ कफासां दंश्चेत हिमं वर्चः सर्वैस्त सर्वरुक् ॥ ४२ ॥ शोचनो विदुसं विदुवां स्वं वाप्यस्तु डो
प्यरोरितम् ॥ ^{मुनो वृणी} स्तेजस्य जीर्णं तत्रिचमुकुर्मुक्तः सशब्दरुक् ॥ ४३ ॥ ^{पीडा} अतीसारी ^{यदा} स्तेजस्य ^{आतिसारि ज्वरलाक्षणां सेव नात् अक्षेय जति तदा गतानि सारो भवति} स्तेजस्य ^{३५} पित्रलाहारसेवनात् ॥ अजस्वविद्वानकफात्प्रवहञ्च
त्यवाहिका ॥ ४४ ॥ ^{मूत्रक} वमिर्हृद्यज्वरः कासः श्वासस्तस्योह शोथरुक् ॥ ^{ज्वर} हिकारुचिश्चेति लिंगं मरणाद्यातिसारिणां ॥ ४५ ॥ ~~अथ ग्रहणीनि~~
~~दानं लिखते~~ ॥ गतेति सारेण्यां मेन इष्टा चेद्गृहणी मुक्तः ॥ ^{३०} वर्चो मुच्यते ममेवोच्यते ॥ सो ग्रहणी गदः ॥ ४६ ॥ ~~सं ग्रहणी भेदः~~ ॥ कृष्णनिग्रहणीनि
त्यदिवा भूयो रुजामरुक् ॥ सान्या संग्रहणी नाम्ना यां मंसं गृह्यमुच्यते ॥ ४७ ॥ शोथां शिमांश्च वैवर्ण्यज्वरां पाको रुचिस्तथा ॥ तद्वीर्यं ग्रा
भानो ज्ञातः सूर्यग्रहणी गदे ॥ ४८ ॥ ^{दोषाः} पृथक् सर्वैश्चतुर्धा सौतस्त्रिंशं गमति सारवत् ॥ विडामं प्रत्यपुमजे तदवस्थिग्धशब्दरुक् ॥ ४९ ॥
~~अर्शसेननिदानमाह~~ ॥ त्वष्टा स मेदः संदूष्य गृदेशी स्यं कुरा न्मलाः ॥ कुर्यः को ला पृथग्दोषैः सर्वैर्देसहजां स्वजे ॥ ५० ॥ शोथा शिमांश्च

ज्वरपाकः २

६ तच्छोकातेसारः

नरा प्रवाहिका भवति

वलहानिः ३

ग्रहणीनिर्त्यदिवा कृष्णतिभूयः रुजामह आमरुक् मुच्यते या आमंसं गृह्यमुच्यते सा अन्यानाम्ना सङ्ग्रहणी भवति ३

संतेउपडवाः २ मलाः दोषाः तदुमासमेदः संदूष्य गृदेशी अंकुरांकुर्युः तानि अर्शासि उच्यन्ते तत्पृथक् भूतेः सर्वैश्च दोषैः दे सहजा स्वजे इति खोला भवति १

ग्रहणीदुष्टा स्यात् तर्हि ४

॥ अंति ॥
॥ २ ॥

विष्टम्भसक्थिपीडांल्यविट्कता ॥ पांडुतांस्वक्षयां वल्यो ध्मा नो ज्ञारुजोर्ज्ञासाम् ॥ ५१ ॥ प्रागुक्तदोषचिह्नैस्तदोषानर्ज्ञस्तुलक्षयेत् ॥ त्रिदोषचिह्नं स
हजमस्वस्वावितदस्वजम् ॥ ५२ ॥ वाह्यमध्यान्मवल्लिजान्येकद्वित्रिमलानि च ॥ तानि साध्यानि कष्टानि न साध्यानि वदेत् क्रमात् ॥ ५३ ॥ अजीर्णभुक्ति
वैषम्यादेको वा तो स्प विट्गुहः ॥ सुर्विष्टद्विद्वद्भ्यामा र्वा न्य जीर्णानि वै क्रमात् ॥ ५४ ॥ रसशेषश्चतुर्थं तद्विष्टद्विष्टभूलविट्गुहौ ॥ विदग्धे मूत्रः
सधूमश्चो ज्ञारो ह्यामेत्वभुक्तवान् ॥ ५५ ॥ रसशेषेन विद्वेषः पूर्वत्रिभ्यो विष्टविका वम्पती सारत्तु भूलभ्रमो द्येष्टनतोदनी ॥ ५६ ॥ मूत्राघाता
स्वप्नकम्पारनिमोहैर्न सिध्यति ॥ वृद्धाति वृद्धक्षीरौर्भस्मकोऽप्यशानोगदः ॥ ५७ ॥ ~~हृमिरोमास्तो निदानमाह~~ ॥ ज्वरो विवर्णता भूलो हृदोगः श्व
सनं भ्रमः ॥ अन्नदेषो निसारश्च संजातकमिलक्षणां ॥ ५८ ॥ अतिववायमद्यास्तु दिवा स्वप्नमृदादिभिः ॥ पांडवः पंचतैर्भिन्नैर्भिन्नैः पंचमो
मृदः ॥ ५९ ॥ ~~पांडुरोगः स्वस्वस्वमाह~~ ॥ पांडुत्वकनेत्रविण्मूत्रनखैः शोथवमिज्वरैः ॥ कासश्चासाग्निमांशौश्च उक्तः स्यात्पांडुरोगवान् ॥ ६० ॥
अंतशोथो मध्यशो मध्यशोथं तदुर्वलः ॥ किंवा ज्वरानिसारी च पांडुरोगी न सिध्यति ॥ ६१ ॥ ~~कामलारोगनिदानमाह~~ ॥ पीतत्वश्चूत्रविरागे
त्रवज्जपित्तानु कामला ॥ सैव वृद्धा कृष्णपीता त्वगादिः कुंभकामलाः ॥ ६२ ॥ ~~रक्तपित्तनिदानं~~ ॥ दुष्टं पित्तं विद्वेषास्वसह तेन वहिर्विलै ॥ उर्ध्वं वा
धोद्विधा वैतिरक्तपित्तं तदुच्यते ॥ ६३ ॥ सभ्रैष्योर्ध्वमधः सरद्विमां गं सकर्षणिलं ॥ साध्यं याप्यमसाध्यं च रक्तपित्तं क्रमाददेत् ॥ ६४ ॥ ज्वरापाक
वमिश्चासत्तृकासां वल्यपांडुता ॥ भुक्तेदाहः शिरस्तापोरेकोक्ष्णं स्वपित्ततः ॥ ६५ ॥ ~~अतिववायमद्याम~~ ब्रणशोकज्वराध्वनिः ॥ शोषान्कुर्व
निते कुंघ्रायश्माणां तु कफोत्वरां ॥ ६६ ॥ ~~क्षयसंगलक्षणां~~ ॥ करांघ्रिदाहः पार्श्वसह कफास्ववमिज्वरः ॥ वैस्वर्यश्च कश्चास कासमस्तक
गौरवम् ॥ ६७ ॥ भुक्तेक्षरात्वं मांसेच्छारिरं सा च क्षया कृति ॥ उरक्षते स्यादुक्कपनिकफपूयास्ववांति युक् ॥ ६८ ॥ कासा निसारपार्श्वति

॥ रामः ॥
॥ २ ॥

शोषाववायादिभिर्कुंघ्राः सन्तः शोषान्कुर्वन्ति कफोत्वरास्तु
यश्माणां कुर्वन्तीति भावः २

ऊर्ध्वगंकफसंस्थमधोगं माहतातुगम् द्विमार्गे कफवाताभ्यामुभाभ्यां तत्त्ववर्जने इति भावः ४

प्राणोवायुः पूर्ववत् हिक्काः कुरुते ताः गतिक्रमात् भवन्ति आहारवाक्यार्थं न जाभवति द्वित्रिवेगिनी यमिकाभवति जनुमन्दा हिक्का क्षुद्राभवति नाभिकं पकृत् गंभीराभवति महती अखिलं अंगं कं पयति अन्तेन सिध्यति ७१ ३४ तेष्वेव यः साध्या न इत्यन्वयः ६

प्रसूतिदामना ४

निस्वरभेदा रुचिचरैः यद्भिरेभिः शयौ साध्यः किं वा स्तकं सञ्चरैः ६२ ॥ कासं निदानमाह ॥ प्राणः सद्यो वः सोदानो वक्रात्प्रेनियदा सत् ६३ ॥ स काशः पंचधा भिन्नैस्तैः क्षतेन क्षयेण च ७० ॥ कासने शुष्कमनिलापि त्रापी तं वमेत् कटुः कफात्वा डुक फं चान्द्रा वं साध्या बुक्तलक्षणौ ७१ ॥ हिक्का निदानं ॥ पूर्ववत् कुरुते प्राणो हिक्काः पंच गतिक्रमात् अन्नजाहारवाक्यार्थं यमिका द्वित्रिवेगिनी ७२ ॥ हिक्का क्षुद्रा जनुमंदा गंभीरा नाभिकं पकृत् कं पयतं गमखिलं महत्त्वेन सिध्यति ७३ ॥ अधश्चोर्ध्वं कफो वातो यात्या याति मुकुर्यदा कफरुद्धगतिर्विषकृतदाश्वासा न्करोत्यसौ ७४ ॥ मेहोर्ध्वं छिन्नतमकं क्षुद्रा ख्यान्व गतिक्रमात् महतानिः श्वसितु चैरुर्ध्वं नोर्ध्वं मधोननु ७५ ॥ विछिन्नवेगं छिन्नेन तमकेनातिमूर्धरुक् क्षुद्रेण श्वसने नाल्यं पूर्वसाध्या न ते त्रयः ७६ ॥ स्वरभेदनिदानमाह ॥ अत्युच्चभाषा घाता यैः कुडैर्दोयैः स्वरमयः ७७ ॥ बोधोऽप्यथ कसमस्तैः स्यान्नेदसा चक्षयेण च ७८ ॥ स्वनिदानस्वरूपास्तेन नुसाध्या स्वयंतिमा ७९ ॥ स्वादप्यन्नं मुखे चेन्न स्वदने सावरोचकः ८० ॥ सपंचधा पृथक् स वैस्तैः परोरुग्भयादिभिः ८१ ॥ अरोचके मुखं तन्न दशं प्राकृतमिति मे ८२ ॥ छर्दिनिदानमाह ॥ अत्यं जीर्णपि दुस्निग्धा हृद्यगर्भकमिदुतैः ८३ ॥ दोषैः पृथक् स मस्तैश्चाहृद्यैः पंचविधा वमिः ८४ ॥ इषामंवातेन पितेन पीतं श्वेतं कफेन च ८५ ॥ सर्वे श्वित्रं वमेत् कर्मादीभ्यस्तो दीक्षणा दपि ८६ ॥ कासः श्वासो ज्वरो हिक्का तृष्णा वैचित्र्यमेव च ८७ ॥ हृदोगस्तमकश्चैव हेयाश्च दैर्हृदपदवाः ८८ ॥ अधतृष्णा रोमनिदानं कथ्यते ८९ ॥ सततं यः पिवेद्वारि न तृप्तिमुपगच्छति ९० ॥ पुनः कांक्षति तोयं यस्तं स्तृष्णादितमादिशेत् ९१ ॥ पित्तं तालुगतं कुडं स वातं कुरुते तृष्णा ९२ ॥ सा सप्तधा पृथक् तैश्च सप्तमक्षय भोजनैः ९३ ॥ शीतादिर्वर्धते वातान्नपित्ता जाड्य कृत्कफात् ९४ ॥ तड्विलिंगा मजा घाता स्वसयाभ्यां सतो द्रवाः ९५ ॥ रसं क्षयात्स हृत्पीपदाया धिक्पतोऽन्यजा ९६ ॥ मोहज्वरश्चासकासकत्री तृष्णा न सिध्यति ९७ ॥ अधमूर्च्छा निदानं ९८ ॥ संज्ञास्त्रोतां सितैरुद्धा विशंतिकरैरगानि चेत् ९९ ॥ कुड

६ कयायतिक्त मधुरवर्णं त्रिदोषजेनेकरसं भवति

कुतममृतः ६

क्षतं मक्षयं भोजनं मे ३

अधिकपटुभोजनैः २ वैचित्र्यं विगतचित्ता ४ अधकारप्रतीतिः ४ आमजातद्विलिंगा भवति २ घाता स्वसयाभ्यां जाता तृष्णा क्षतो द्रवा हेया २ यदा ते वातादयः संज्ञास्त्रोतां सिरुद्धा चेत् करगानि विशन्ति तदा कुडपित्ता मर्त्या गतचेतना मूर्च्छन्ति इत्यन्वयः १

भीशोककामदुष्टान्नैः पूजादेश्वा अवधर्षणो ह्यतामनो दोषाः उन्मादमिति तदा उन्मादः स्यात् ४

अस्ति द्विधा क्रियः संन्यासो भवति २

अं नि
३

पित्रा स्तनदामर्त्या मूर्च्छंति गतचेतनाः ॥ ८७ ॥ सप्तमूर्च्छा पृथक् सर्वैस्तैश्च मद्यविषास्वतः ॥ दोषवर्णं विचिंत्य शप न दोषैर्मूर्च्छंति चा सवात् ॥ ८८ ॥
असौम्यः स प्रलापोऽथ दाह हृत्कंपवाचिवात् ॥ पित्रवदक्रगंधेन संन्यासोऽस्तेऽपि क्रियः ॥ ८९ ॥ ~~मद्यविषास्वतः~~ मद्यपीतमयुक्त्या तैः कुर्यात्
त्या नाश्यांश्चतुः ॥ वमिमूर्च्छा ज्वरो दाहः प्रलापश्च भ्रमोरुचिः ॥ ९० ॥ रेकां स्वप्नं रतिकफाः पानाजीर्णस्य लक्षणा म ॥ पानोष्णान्नगतो दाहं सपित्रा स्वक
रोत्यति ॥ ९१ ॥ ~~उन्मादोऽस्ति संन्यासो भवति~~ भीशोककामदुष्टान्नैः पूजादेश्वा अवधर्षणैः ॥ मद्यपीतमनो दोषाः स्यादुन्मादस्तनोऽहताः ॥ ९२ ॥ अस्थाने हा
स्यगीता यैः ^{जन्ता उदि निद्रा आसौ विपरीते} हीधीस्वप्नविषययैः ॥ रहस्यकथनोद्देगभ्रमैर्हन्मादमादिशेत् ॥ ९३ ॥ दोषैर्वसैः समस्तैश्च विषभुग्भ्यां स वडविधः ॥ दोषांकाः पूर्ववत् ^{शोकः} खोके
भीकामाद्यैः स्तनत्कथा ॥ ९४ ॥ देवदेव्यपिशोर्वाहिरक्षोगंधर्वयक्षतः ॥ पितृतश्च ग्रहेभ्यः सुरुन्मादाः प्रोक्तलक्षणाः ॥ ९५ ॥ पावित्र्यं देवविद्वेषो न गतं
सर्पवज्रतिः ॥ वज्रभुक्तं गान्दोने आ खंचेति तदा कृतिः ॥ ९६ ॥ कम्पनिडाफेन वमिदुमादिपतनादिभिः ॥ त्रयोदशेऽब्दे तीते तु नोन्मादी जानुजीवति इत्युन्मादनिदानम्
॥ ९७ ॥ दोषोद्देकात् स्तनछायां स्मृतौ सत्यामप्यस्मृतिः ॥ तदा कृतिस्तमः फेनकम्पनेत्रादिवैकृतम् ॥ ९८ ॥ चतुर्थीसौ पृथक् सर्वैस्तैस्तत्कोपः क्रमादिह
रविपंचदशत्रिंशद्दिनेषु सकलेषु पि ॥ ९९ ॥ अशीतिर्वीतजारोगा भवंत्याक्षेपकादयः ॥ अतिप्रसिद्धान् क्रियतसेष्वहं तानि ह बुवे ॥ १०० ॥ आक्षेपको
गतिक्षेपात् त्वलीजघोरुपादरुक् ॥ सरुक् न भैरधोगं थिरस्थी लारु ह मूत्रविद् ॥ १ ॥ ^{भवति} प्रत्यक्षी लोदरे चैसा सपीडातिर्यगुचिता ॥ ^{भवति} आध्यानस्याद्यदाका
नंसायेपमुदरे सरुक् ॥ २ ॥ ^{भवति} कफव्याकुलिते वाते प्रत्याध्यानं प्रजायते ॥ ^{भवति} विरग्नं चाशयजापीडाधोगतानूणिकोच्यते ॥ ३ ॥ ^{भवति} शुदोपस्थो स्थितारुक् चै
यात्तर्ध्वप्रतिनूणिका ॥ ^{भवति} वक्त्री करोति वक्त्रार्धं वातश्चेत्सरुर्गदितं ॥ ४ ॥ ^{भवति} गृध्रसीस्फिक्यायुकटिजानुजंघापरद्वया ॥ ^{भवति} क्रोष्टु शीर्षं जानुशोथौ विश्वाची
भुजयोर्वथा ॥ ५ ॥ ^{भवति} खंजं स्थानिग्रहात्सकृष्टं पंगुत्वमुभयोस्तयोः ॥ असुप्रारस्तर्ध्ववानो नष्टवाक्यं तु मूकता ॥ ६ ॥ ^{भवति} कलापरखंजः स भवेत्संक्रामंवे

आक्षेपको द्योऽशीतिर्वीतजारोगा भवन्ति तेष्वतिप्रसिद्धान् क्रियतः तान् इह बुवे इत्यन्वयः ५

यस्तु प्रक्रामंवेपते सः कलापरखंजः भवेत् १

दोषैस्तु तज्जिह्वैर्ज्ञेयम्
शोकादिभिस्तु तज्जिह्वैर्ज्ञेयम्
सङ्केर्ज्ञेयम् ५

इत्युन्मादनिदानम्

क्षेपको भवति

रामः

३

दोषोद्देकात् स्मृतौ प्रनष्टायां
मन्त्रा अप्यस्मृतिर्भवति तमप्ये
न कं पनेत्रादिर्वैकृतं तदा कृतिः
भवति ६

पतेनुयम् **आमूलमेकवाहोश्चेद्यथा स्यादपवाहुकः ॥ ७ ॥** विवृतं संवृतं वा स्य यः कुर्यात्स हनुग्रहः ॥ सर्वगैकांगरेगौस्तः सर्वगैकाङ्गनिग्रहात्
॥ ८ ॥ सुकूर्धनुर्वन्त्रमयेन्मोहयेच्चापतंत्रकः ॥ जिह्वा संभः संयेनां नृपानवाकोर्ध्वनीशता ॥ ९ ॥ बाह्यायामांतरायामौ वहिरंतश्च कर्षणात् स्त्रायूनौ
मथविज्ञेयौ वृणायामोरुषांतथा ॥ १० ॥ स्थानानामनुसूपांश्च लिङ्गैः शेषा विनिर्दिशेत् ॥ घृतिवातो मया दृष्टः क्षीणमांसवत्तानैलम् ॥ ११ ॥ ~~इति वातरोगनिदानम्~~
अथ वातरक्तनिदानमाह ॥ असंध्यवाहनविदा ह्यन्नादेः सरुषांसृजा ॥ युज्यते चेन्मरुदुष्टस्तदा स्याद्वातशोणितं ॥ १२ ॥ दाहगौरवरुक्नोदकंदूवैवरर्पमंड
लं ॥ सुष्ठु दर्शय संकोचं शोथं वातास्त्रलक्षणां ॥ १३ ॥ वाताधिकेति रुक्विने दाहो रक्तेति शोणानां ॥ कफेति गौरवं चिह्नं द्वित्रिजै द्वित्रिलक्षणां ॥ १४ ॥
मोहदाहज्वरांस्त्वप्त्रपां गुल्यां गुलिवै कृतम् ॥ मर्मग्रहभ्रमं स्फोटं वातासोपद्रवान् ॥ १५ ॥ ^{इति वातरक्तनिदानं} आमवातनिदानमाह ॥ युगपत्क्षिपता वामिवातौ स्वीयप्र
कोपनैः ॥ आमवातं जनयतः स शोथं संधिरु ^{शरीरं गुरु} ग्रहम् ॥ १६ ॥ सर्वगैकांगसंधिस्थ शोथार्निग्रहगौरवम् ॥ ज्वरापाकाग्निमांशवत्तद्वाचामानिलाकृतिः
॥ १७ ॥ आमवाताधिके वातेऽतिरुग्दाहस्तपित्ततः ॥ कफात्तैमित्यगुरुते सर्वलक्षं त्रिदोषतः ॥ १८ ॥ जाड्यां वक्रजं नाहर्तुं छर्दि वक्रमूत्रना ॥ शूलं
शयननाशौ चोपद्रवाश्च आमवातजा ॥ १९ ॥ ^{इत्यमवातः} शूलरोगनिदानमाह ॥ एकदेशेति रुक् शूलं शिंवीधान्यादिसेवनात् ॥ कुष्ठैः पृथक् कंदं सर्वेर्दोषैश्चामात्रद
ष्टधा ॥ २० ॥ ^{वातात्} पित्रेनाभां वलोद्धस्तौ पार्श्वरुक्कुक्षिजं कफात् ॥ द्वित्रिस्थानं द्वित्रिदोषं शूलं चामाशये रसात् ॥ २१ ॥ ^{आमात्र} वेदनां नाहमूर्च्छां स्तब्धं कुष्ठं गौ
रवारुची ॥ कासः श्वासश्च हिका च शूलस्योपद्रवा दश ॥ २२ ॥ बलासः प्रच्युतस्थानात्पित्रेन सह मूर्च्छितः ॥ वायुमादाय कुरुते शूलं जीर्यति भो
जने ॥ २३ ॥ ^{इति शूलरोगनिदानं} अधोदावर्तनिदानमाह ॥ वातविरामूत्रजं भांश्च क्षवोकारवमीन्द्रियैः ॥ क्षत्तृष्माश्वासनिद्राणां धृत्यो दावर्तसम्भवः ॥ २४ ॥
वातस्य रोधादाध्मानमूर्ध्वविष्णु दशो धं रुक् ॥ वस्तौ मूत्रस्य जंभायाः शिरोरुग्दृगुजोभ्रुगा ॥ २५ ॥ क्षवथोरिन्द्रियानि रुक्कारस्यानिलार्तयः

कफवातो ह

शिंवीधान्यादिसेवनात् एकदेशेति रुक् शूलं भवति ततः पृथक् कंदं सर्वेर्दोषैश्चामात्र इत्यष्टधा भवति ५

अं. नि.
४

असाध्यलक्षणं १

छर्देः कृष्णानीदियस्याश्मरीदृढमदताशुधः ॥ २६ ॥ तद्योतिरुष्माश्वासस्य हृदगुस्वापस्य जृम्भणं ॥ विड्वांतिभ्रूलतद्वह्निशैरण्युक्तं तज्जेदमुम् ॥ २७ ॥
अथ गुल्मरोगनिदानं ॥ हृन्नाभ्योरन्तरे यथिः संचारी यदि वा चलः ॥ दृत्तश्च योपचयवान्तगुल्मः पंचधामतः ॥ २८ ॥ तस्य पंचविधं स्थानं पार्श्वहृन्नाभि
वस्तयः ॥ दोषैर्व्येत्तैः समस्तैश्च स्त्रीणां रक्तेन पञ्चमः ॥ २९ ॥ जीर्णे चैवातजः कृपे तस्मिन् जीर्यति पित्रजः ॥ भुक्ते तु कफजो गुल्मः सर्वदा सर्वदोषजः
॥ ३० ॥ प्रसवात्तवपातानां काले यासां भोजनो वायुस्तद्वत्तमादाय गुल्मं निर्माति पैत्रवत् ॥ ३१ ॥ स्पंदने पिंडितो नाङ्गैः स भ्रूलो गर्भं विहृय क
गुल्मोऽसृजश्चिकित्सां सौमासे नुदशमे गते ॥ ३२ ॥ श्वासभ्रूलपिपासां न विदेवो यथि गूढता ॥ जायते उर्वलत्वं च गुल्मिणो मरणाय वै ॥ ३३ ॥
दूषयित्वा रसं दोषा विगुरा हृदयंगता ॥ हृदि पीडां प्रकुर्वन्ति हृद्दोगंतं प्रचक्षते ॥ ३४ ॥ ~~स पंचधा पृथग्दोषैः समस्तैश्च कृमेरपि~~
कौमसौ दोध्रमः शोषो ते यास्तेषां उपपदवाः ॥ ३५ ॥ ~~मूत्रकृच्छ्रनिदानम्~~ ॥ नालस्य मूले मध्वारुद्धं वा ये सदा हरुक् ॥ कण्ठाश्वेत्स्वेन्मूत्रं मूत्रक
छुन दुच्यते ॥ ३६ ॥ मूत्रकृच्छ्राण्यष्टदोषाश्मरी विट्शल्पभुक्ततः ॥ दोषैर्लिङ्गं पृथक्सर्वैः कृच्छ्रे रूग्णं गौरवम् ॥ ३७ ॥ विधारमूत्रमश्मरी विट्क्षो
भादिदुविगंधितं ॥ क्षते हने वा शैत्ये न कृच्छ्रं स्यान्मूत्रवर्त्मनि ॥ ३८ ॥ तत्र रूक्षं मूले शुक्रात्प्राक्कृच्छ्रं परं सरुक् ॥ वस्तिमेहन रुग्णं हादोपैः कृच्छ्रं न
सिध्यति ॥ ३९ ॥ ~~अथ मूत्राद्यानिदानं~~ ॥ मूत्रोदिधृत्वा दुष्टे न रुक्ता रुक्ता शनैः शनैः ॥ मरुतोऽप्युज्यते मूत्रं मूत्राद्या तस्तदो भवेत् ॥ ४० ॥ ~~अश्मरीनि~~
दानं ॥ वातो मूत्रगतं शुक्रं कफं वा शोषयेद्यदा ॥ रुद्धं नाभि सीवनी वस्ति मूर्धगो मेदकोपनं ॥ ४१ ॥ मूत्रकृच्छ्रं शीर्षाधारं ज्वरश्चाश्मरिलक्षणं ॥ ४२ ॥
वालानां सा पृथक् दोषैर्यनां भुक्तमवाश्मरी ॥ नाभ्युदशोथ रुग्णं मूत्राणां च नयामृतिः ॥ ४३ ॥ ~~प्रमेहरोगनिदानम्~~ ॥ आत्मा सुखं स्वप्न सुखं दधीनि ग्राम्ये
दकान् परसाः पयांसि ॥ न वान्नपानं गुडवैकृतं च प्रमेहहेतुः कफकृच्छ्रसर्वम् ॥ ४४ ॥ मूत्रमिश्रं केवलं वा शुक्रं मेहति चेत्तु ॥ स प्रमेहो न मेदस्तु मूत्रव

अथ हृद्दोगनि
दानम् ६
कौम पिपासास्थानं तस्य
साहः शोषः ७

शैत्येन क्षते वाहते सति ५

शुक्रे दोषैरुपहते मूत्रमार्गे विधारिते स शुक्रं मूत्रयेत्कृच्छ्रादस्तिमेहन भ्रूलवान् इति माधवः ५

तदाश्मरी स्यात्कमशो गोपि नोषिवरोचना ३

रामः
४

राविभेदतः ॥ ४५ ॥ जलेक्षसां सवभुक्तपिष्टलालाशनैः सैकतशीततस्तो ॥ मांजिष्टहारिद्रकनीलकालक्षारास्त्रतोमज्जवसेभपौष्यान् ॥ ४६ ॥
 साध्याः कफोत्थादशपित्रजाः षड्याप्यानसाध्याः पवनानुष्णाः ॥ समक्रियत्वादिवमक्रियत्वान्महान्ययत्वाच्चयथाक्रमेते ॥ ४७ ॥ दोषप्रकोपविज्ञा
 निप्रमेहाराण्युपद्रवाः ॥ शरीरवीकछेपीपुत्रिरांपलजीचविदारिका ॥ ४८ ॥ मसरीविनताजालिन्यपि विड्विधिसांघपी ॥ नामानुरूपाः पिडिकादशो
 मास्तुपेक्षणात् ॥ ४९ ॥ ^{इति प्रमेहनिदानं} अथ मेदनिदानं ॥ मेदस्तुवर्द्धते श्लेष्माहेतुभिस्तेन नाभवेत् ॥ सर्वकर्मासमर्थोति स्थलस्फिग्दरस्तनः ॥ ५० ॥ ^{इति मेदनिदानं} कार्पण्य
 निदानं ॥ स्वभावदुर्बलो ह्येकः परोरोगादिदुर्बलः ॥ स्वभावदुर्बले नास्ति चिकित्सा स्तं परवसा ॥ ५१ ॥ मंदाग्नेरहितैरनैरुदराण्युष्टानानि तु ॥ एथ कसो वैः
 समतैश्च स्त्रीहवक्षसोदकैः ॥ ५२ ॥ वातविट्संगदौर्बल्योदरवृद्धाग्निमंदता ॥ पक्षोथवस्तिरुदराह्वाने सर्वोदराकुतिः ॥ ५३ ॥ कृष्णपीताजुना
 दोषैः शिराः सुरुदरे क्रमात् ॥ दुष्टां वुनखविट्लोमान्तवह्वीविद्यादिभिः ॥ ५४ ॥ इष्योदरं त्रिलिंगं स्यान्नाभेरुर्ध्वं चित्तं सरुक् ॥ वोमे जीर्णज्वरात् स्त्रीहो
 यरुहौर्ध्वं स्वनोऽन्यतः ॥ ५५ ॥ हन्नाभिमध्ये निवित्तं दुष्टं वर्चोत्रलेपकृत् ॥ वातेन न बहिर्याति न वक्षुदमार्ति कृत् ॥ ५६ ॥ अन्नाद्यागतशाल्येनभि
 न्नमंत्रं जलं गुदात् ॥ स्ववेनाभेरधो वृद्धं परिस्त्रावुदरं हितत् ॥ ५७ ॥ स्नेहपानादभेदे कादं तं पुपिवतो हिमं ॥ अंबुपूर्णा इति प्रख्यमेधो नाभेर्द
 कोदरं ॥ ५८ ॥ पक्षाद्वद्वगुदं तर्ध्वं सर्वजातोदकं तथा ॥ प्रायोभवत्सभावाय छिद्रान्वेषोदरं नृणां ॥ ५९ ॥ ^{उक्तं जलं} अथ शोथनिदानं ॥ अतिक्षारासूदुष्टां
 उविरुद्धदधिमृज्जरेः पंचकर्मापचाराद्यैर्जायते श्वयथुर्नृणां ॥ ६० ॥ शिरातनुत्वं वैवरण्यरोमांचोत्संधगौरवम् ॥ उष्मानवस्थितत्वं च सर्वश्वय
 थुलक्षणां ॥ ६१ ॥ नवधातैः पृथग्द्वैः सर्वैर्घातादिषाञ्च सः ॥ प्रायुक्तलिंगैस्ते ज्ञेया यथाहेतुः स घातजः ॥ ६२ ॥ विषजः स विषप्राणिदंशमू
 त्रमलादिभिः ॥ दुर्ध्रुगामी नरं पद्मा मधोगामी मुरवात्स्त्रियं ॥ ६३ ॥ उभयं वस्ति संजातः शोथो हंति न संशयः ॥ छर्दिश्चासौ रुचिस्तृष्णा ज्वरो

६ यकृतउदर
६ दाल्युदरः स्यात्

जलोदरं

स्मात् ७

पक्षात् ऊर्ध्वं नृणां अभावाय भवति
वक्षुदरे सर्वजातोदकं छिद्रां वं उदरं च प्रायशति ४

स घातजः यथाहेतुज्ञेयः २

अंनि ५

तीसारस्य ॥ ६४ ॥ सप्तकोयंसदौर्वल्यः शोथोपद्रवसंग्रहः ॥ वायुर्वक्षरातः प्राप्यमुष्केमुष्कधराः शिराः ॥ ६५ ॥ प्रपीड्यद्विंकरुतेमुष्कयोः संकु
रंडकः ॥ दोषास्त्रमेदोमूत्रात्रैः सगदः सप्तधा स्मृतः ॥ ६६ ॥ ^{पीडा}रुग्दाहकंदूदोवेभ्योः स्वात्कृष्णस्फोटभागशः ॥ मेदोजः कफवन्मौत्रोद्धृतं तं यंत्रणात्
जेत् ॥ ६७ ॥ अर्घातोदेर्महन्तीत्वाशुद्रां च वक्षणादधः ॥ अत्रवृद्धिकरोत्पत्रयंत्रणात्प्राप्तसुखनिः ॥ ६८ ॥ वक्षराग्रं धिमनिलः करोति बुधना
मकं ॥ ~~अथश्रीपदरोगनिदानं~~ ॥ पादशोफः श्रीपदं तैः पृथक्सर्वैः कफोत्सर्गैः ॥ तत्कर्णकरनेत्रौ च शिश्रुनासास्वपिकविर् ॥ ~~उत्तशोथ~~
निदानं ॥ प्रायुपमरुषः शोथः कौप्यंगेस्फुटितस्तुसः ॥ रूपं योऽप्यथ कसर्वदोषां स्वांगंतुकंचतत् ॥ ॥ विषमपचने वातापि तत्र तत्त्वचिरेचिरं ॥ ७१
कफजः पित्तवह्नीधोरक्तागंतुसमुद्रवौ ॥ ॥ मंदोष्मतात्पशोफत्वं काठिन्यं त्वकसवर्णाता ॥ मंदवेदनता चैतदामशोथस्य लक्षणम् ॥
अतिदाहरुजा ॥ तोदशोषभेदविवर्णाता ॥ तृष्णा ज्वरश्च शोथस्य पचमानस्य लक्षणम् ॥ ॥ कंडूर्वत्युद्रवंस्तोदोरुक्तां तां रुरापनयता ॥ ७४
यंत्रणात्पूर्यचलनं पक्वशोथस्य लक्षणम् ॥ ॥ सावर्ण्यं रुक्तात्वात् त्वमंस्वपाकाकृतिः पुनः ॥ रुक्ता कपूयास्तैस्तैर्नारुष्याके तु त्रिदोषरुदः ॥ इति व्रणशोथनिदानम्
शरीरागंतुभेदेनारुद्धिधाद्यंतुदोषजम् ॥ परंशस्त्रादिकं त्वत्रोयेरुग्दाहगौरवम् ॥ ॥ रुक्तास्त्रोरोरक्तजैर्थांगंतुजंतव्यड्विधं ॥ छिन्नं भिन्नं सतं वि
द्वं पिञ्चितं घृष्टमित्यपि ॥ ॥ पातोत्रभेदस्वल्पां रुर्वधदूरीनघर्षणात् ॥ सशल्यं यंत्रणात्सां सुबुद्धदं च दृष्टव्यम् ॥ ॥ तृट्ज्वरोन्मोदरुडः
मोहरेकहिकापतानिका ॥ कपेच्छिन्नासकासघक्षोधातहनुग्रहाः ॥ ॥ शिरास्तंभोविसर्पश्चोपद्रवाः षोडशा रूपाः ॥ सर्वैरेतैर्व्रणैः साधो
याप्यार्थैश्च सुखस्तथा ॥ ८० ॥ भग्ननिदानमाह ॥ भग्नं विधासंधिकांडभेदात्सोढां च संधिजं ॥ विवर्तितं चोत्सिप्यंति यकसि प्रमथोपिव ॥ ८१ ॥
विश्लिष्टमुत्पिष्टमिति कांडे दादशधा नुतत् ॥ अस्थिरुद्धीकर्कटाश्च कर्णवृत्तिर्नपिञ्चितं ॥ ८२ ॥ काण्डभग्नं विधा छिन्नं वक्रं वाप्यतिपातितम् ॥

४ इति वृद्धिनिदानं

अथ व्रणनिदानं

अथागंतुज व्रणभेदः ५

रामः ५

अन्वयः तानि पातोत्रभेदस्वल्पां रुर्वधदूरीनघर्षणात् भवन्ति ४

मेः वातपित्तकफैः यथाक्रमेणारुक्तापाकः पूयाभवति अरुष्याके तेन त्रिदोषरुद्भवति ननु तं निलोड्डं न विना
तस्यानुसर्गपरिपाककाले पचति शोफस्त्रिभिरेव दोषैः ॥ ६८ ॥
अन्वयः रक्तजैरक्तास्त्रावः अथ यत् आगंतुजं तच्च छिन्नं भिन्नं सतं भिन्नं पिञ्चितं घृष्टं च इति षड्विधं ५

संज्ञापाकः कफवद्वति-२४ यंत्रणात् धृतं तन्मूत्रं उत्तजेत् तं मूत्रं संज्ञकः २

स पूयक्ते ददाह रुक् नाडो गतोयः ब्रह्म उपेक्षणात् दूरं याति मंताडी ब्रह्म विज्ञेयः १

मजागतं च स्फुटितं यथा स्वलक्षयेदिदम् ॥ ८३ ॥ नाडी ब्रह्म निदानमाह ॥ उपेक्षणा शो नि इरंग तो नाडी च यो ब्रह्म ॥ नाडी ब्रह्म सविज्ञेयो स पूयक्ते
ददाह रुक् ॥ ८४ ॥ ^{अथ} भगं दस्य निदानं ॥ गुदस्य दंष्ट्र लेखे त्रे पार्श्वतः पिडिका निर्दिष्टा ॥ भिन्नो भगं दरो ज्ञेयः स च पंचविधो मतः ॥ ८५ ॥ सरुक् क्लेदो
नेक सुखो वातात्पा चूत योनकः ॥ उद्यु ग्री वस्तु पित्रे न परिखा वी कफे न च ॥ ८६ ॥ शंबू का वर्त को न्मार्ग गौ तु स्या तां त्रिदोष जौ ॥ शुक्र मूत्र व हो डः
खौ न साधौ ^{चिरका लभयो} इर गो भं शं ॥ ८७ ॥ ^{अथ} गल गंडो ग निदानं ॥ गले कदेशे श्वयं थुरं पा को गल गंडकः ॥ मै दौ वात कफे स्वे धा के डू रू गौ रे वं क्र मा त् ॥ ८८ ॥
ग्रंथा गुद रोग निदानं ॥ ग्रंथिः कुत्राप्य पा को गे दोषा गं तु मे द सः ॥ स स व पा क्य र्दः स्या त् न क न्यो ला सु रुः स व त् ॥ ८९ ॥ गंडु माला गले नै के र्ग डू मे
दः कफो स्थितै ॥ चिर पा कि भि रे वै व चिर स्या प चिका भवेत् ॥ ९० ॥ ^{अथ} विडधि निदानं ॥ श्वयं थु र्मुष्टि व द ह रु गं ^{कठोरः} विडधि र्निर्दिधा ॥ वहिरं त श्व यो
ला नैः पृथे क स वै रं सू क क्ष नो त् ॥ ९१ ॥ ^{वाह्य पक्षे ला हतः} बाह्यः स प को र्द्व त्पा दं त र स्तु करो त्य सौ ॥ ^{विडधिः} व स्त्रौ रु छु को म्यु द न्या पा र्श्व व ध नु ह क्योः ॥ ९२ ॥ पाया
व पा न वि द रो धं कु क्षां व नि ल जा रु जः ॥ नाभ्यां हि क्ता हृदि श्वा सं प्री हि श्वा सा व र्त्त न म् ॥ ९३ ॥ य क्त स ज स्रं क स नं वं क्ष रो तु क टि ग्र हं ॥ स प को वा
म ये डू र्ध्व ना भेः सं चार ये द धः ॥ ९४ ॥ नाशः साध श्व म र्मो त्पो वि डधि र्भूर्य प ड व ॥ विडधिः स्त्री स्त ने र क्त शो थ रु ग्दा ह पा क कृत ॥ ९५ ॥
कुष्ठ निदानं ॥ विरु द्वा हार उष्ण म पंच क र्म पि चार तः ॥ उद्यु स्त्री म द्य मां सां बु से वा यैः कुष्ठ सं भवः ॥ ९६ ॥ कपाला दुःप्र बो र रु डु धि रि न्द्रिय वै कृतं
पां गु ल्यां व ल्य को र्णं च महा कु क्षा कृति श्रि र त् ॥ ९७ ॥ ^{वातवानः} कपालं वात वं डु क्षं पि त्ता दौ डु व रं च त र् ॥ क फा स्ति तं मंड लं तै र्गु जा व त्का क रं सरु क् ॥
॥ ९८ ॥ वात पि त्ता द क्षा जि ह्वा सं क प म रु र्णा सि तं ॥ क फ पि त्ता त्पुं डरी कं पुं डरी क द लो प मं ॥ ९९ ॥ ^{पुं भवति} दं डुः कं डू थ पिडिका यु क्त स र न् मे डू ला त्त तः ॥ स
प्रे ता नि महा कु क्षा नी भ च र्म भ च र्म व त् ॥ १०० ॥ ^{वापि कोपे २ ते कं डूादिभिः सर्वजः सर्वगो रजः विवर्ची कथ्यते १} कि रौ व कि टि भं च र्म द लं तु द र र्णा त्त च ॥ पा मा पा र्णेः कं डू रु ची वि च र्ची स र्व ज स्त नैः ॥ १ ॥

गंडमालाऽप्यवीरोगयो
निदानम् ५

नाभेरुर्ध्व पक्षः सः चामयेत् नाभेरधः पक्षः संचारयेत् ५

महाकुक्षारुतयः ३

गुहानि मरेत्

कपालं वातादुक्षं च पाठः ३

किरावत् शुक्र ब्रह्म स्थानवत्वरस्य र्वात्किटिभसंज्ञः त्ववोदरणा चर्मदलसंज्ञः
सूक्ष्मावहूय पीडिका स्त्राववत्पः पा मेत्युक्ताः कं डू मत्पः सदा हेति १

पा रणेः २

ततो मंडलात् स र्त्त कं डू थ पिडिका यु क्त द डू भवति एतानि स त्र महा कु क्षा नि स न्ति २

मेरुपापार्थजा मेरुपापार्थजाः तैर्मेरुपापार्थजैः स्फोटैः कच्छुः कच्छुः १

नतः सितं चित्रं ज्ञानी यात २

धर्मगुणसाम्ये

मत्तं व्यावस्यारुर्भिः शताहः स्याद्दुष्टराजिनि १

प्रसम्पदोपमं स्फुटं चित्रं १

अं मि.
६

तैर्मेरुपापार्थजैः कच्छुः पाददारेर्विपादिका ॥ सिधोर्ध्वदेहे कषणा दात्यला वूपसनवत् ॥ २ ॥ शतारु रत्नारुर्भिः स्यादल संशोणमंडलं ॥ सककुक्षं मत्स्य
खंडोपमं चित्रं तैः सितं ॥ ३ ॥ अथोपदंशनिदानमाह ॥ हस्तदंतनखाघातयोनिरोषादिभिर्मलाः ॥ पृथक्सर्वैर्ब्रूयाः कुर्याल्लिंगे वर्ति च पंचमी
॥ ४ ॥ अस्थिशोथरुजो दाहसंधिग्रहमेरुं पित्तं ॥ कोशलो मप्रपातं च वैदरं चोपदंशतः ॥ ५ ॥ उदररोगनिदानं ॥ वरदी दष्ट वच्छोथाः कंडू छर्दि
ज्वरप्रदाः ॥ शीतपित्तनिमिताः सुरुददा वपुषो वहिः ॥ ६ ॥ अस्त्रपित्तनिदानं ॥ अविपाक क्लमोक्ते रतिक्ता स्त्रो जा रगौरवैः ॥ हस्तं ठदा हस्तं चि
भिरस्त्रपित्तं वदे द्विषक ॥ ७ ॥ विसर्प रोगनिदानं ॥ अतिदाहरुजारागस्त्रावारुच्यं रनिप्रदाः ॥ स्फुटवृणा विसर्पाः सुः सर्वतः परिसर्पणात् ॥ ८ ॥
ज्वरछर्दिभ्रमायाः सुर्वी लानां तु मसरिका ॥ पक्षस्ततल दृष्टा स्तानसि ध्यं न लक्षयात् ॥ ९ ॥ विस्फोटक रोगनिदानम् ॥ अग्निदाहादि वस्फोटा वि
स्फोटाः सुर्महारुजः ॥ पृथग्द्वयसमस्तैस्ते रत्नाञ्चै ते विषोपमाः ॥ १० ॥ बालरोगनिदानं ॥ ये गदा महता सुक्ताः सुस्तस्वार्भकोऽपि ॥ किंतु देहाग्नि
रोषादेर्ली घवाश्च घवः परम् ॥ ११ ॥ क्षीणलसः पृथग्द्वयैर्लालास्त्रावो तिरोदनं ॥ युदपाका स्पपा कौ वदं नो देहादयः परे ॥ १२ ॥ उर्ध्वपश्येदंतः रवादेस्ति
पेक्षात्रं वमेत्ययः ॥ जागर्तिरोदिनिश्रपावो ग्रहयस्तोर्भकः कृशः ॥ १३ ॥ गर्भनिदानम् ॥ स्वावो गर्भस्या चतुर्था तमा सा त्यातस्ततः परं ॥ समूढगर्भो यः स्या
नात्तु तो न वहिर्गोप तेत् ॥ १४ ॥ गर्भासंशोधा विनाशो मृते गर्भे पचारतः ॥ विरेकश्चैत्य हृदक म्यज्वरा यैः सानसि ध्यति ॥ १५ ॥ अगमदी ज्वरः कम्पः पिपासा
गुरुगात्रता ॥ दाहशोघाति सारौ च स्तनिकारो गलक्षरां ॥ १६ ॥ अस्त्रक्षुतिः स्यात्सुदरं योनिः स्त्रीगामं नार्तवा ॥ रुग्गमर्ददौर्बल्यक्षुत्त दपां दुत्तदा हस्त ॥ १७ ॥
तच्चतुर्धा पृथक्सर्वैर्दोषैः स्यादार्तं वंपुनः ॥ शशास्त्र तुल्यं च चोक्तं धौ तं वा सो न रंजयेत् ॥ १८ ॥ अतिव्यावायशी लो यो न च वाजी क्रियारतः ॥ ध्वजभंगमवो प्रोति स
भुक्तक्षयहेतुकं ॥ अल्पशीतोष्मतेजः क्षुत्पिपासाभ्रमरुदसहः ॥ पिडिकासंधिशिथिलो हीनबुद्धिबले द्वियः ॥ २० ॥ पांडुरोत्परति स्तोयतुत्परे नांश्च

मसरिका निदानम् ५

रामः

पुतः २

पुनः यत्तवाशा स्तुत्यं यच्च धौ तं वा सो न रंजयेत् तत् आर्तव उक्तं २
रवांशीता दीना मल्यसहः १

अं नि

ध्वजः॥ मंदवह्निश्चदीनश्चक्षीणश्चक्रोनरोमतः॥ २१ ॥ असाध्यं सहजं क्लेशं मर्मच्छेदाच्च यद्भवेत्॥ साध्यानामितरेषां च कार्यो वाजीक्रियाक्रमः॥
 अथ नेत्ररोगनिदानमाह॥ धूलिधूमां केशाकां मूतीक्ष्णास्त्रीजागरादिभिः॥ गंडूषां जननस्यादिहीनानां सुदृग्गमयाः॥ २२ ॥ निमिरं पटलं काचमभि
 स्यन्दो धिमन्धकः॥ पक्ष्मकौपो व्रणकोपश्चेत्याद्यानयनामयाः॥ २३ ॥ नेत्रकोपः पृथक् सर्वे स्तैरं स्वाच्चा न्यहेतुतः॥ रुग्ं श्रुगं शोथं शैरमः पक्ष्मस्त
 तो न्यथा॥ २४ ॥ अग्निक्रान्तिमिरीचैकमनेकपटलीक्षते॥ काच्यी स्रक्ष्मा स्वरच्छन्नदृगिवोर्ध्वमधोनतु॥ २५ ॥ शिरोरोगनिदानं॥ अकालपलितं पी
 डासूर्यावर्तार्धभेदकाः॥ इन्दुलुप्तकेशपातइत्याद्याः स्युः शिरोरोगदाः॥ २७ ॥ कर्णरोगनिदानं॥ करोति विगुणो वायुर्मलसंगृह्यकर्णयोः॥ सकफः पा
 कं वा धिर्यभूलस्वावादिकान् गदान्॥ २८ ॥ नासिकारोगनिदानं॥ अशोस्त्रस्वावपिडिका प्रपञ्चावश्च पीनसः॥ प्रतिश्यायश्छद्मिका चेत्याद्याना साम
 याः स्मृताः॥ २९ ॥ सरक्तः कुरुते श्लेष्मा दंता शो दन्तचालनम्॥ दौर्गन्धपिडिका पाकमूका दीर्घगदानुरे॥ ३० ॥ विषमक्षरानिदानं॥ जिह्वामौल्यशिरोदा
 हभ्रमोन्मादा रुचिचरैः॥ श्वासहिक्का दंतहर्षेर्जानीयात्स्यावरं विषम्॥ ३१ ॥ सर्पविषस्य लक्षणमाह॥ दंशवैव रार्पशोथाभ्यां सेक्रे कतमो भ्र
 मः॥ निद्राक्षिरागरसनामौल्यैश्चाहिविषं वदेत्॥ ३२ ॥ विषं तु दृष्ट्वैकेनाङ्गं ज्वलदंगारभागिव॥ सदा हरुमोहमन्यथास्वविषमुन्नयेत्॥
 ॥ ३३ ॥ आशीर्वादः॥ अतिविस्तारपुस्तकपाठभयादतिह्रस्वतया धृतभूरिधिया॥ नयनानलदृग्मितपद्यकृतं भिषजामिदमं श्रुनमंस्तुमुदे॥
 ॥ ३४ ॥ समर्पणं॥ चकार च नेरोऽन्नं नदिदमं ग्निवेशोऽन्नं॥ परोपकृतयेकतं परिमितरुजां ज्ञापकम्॥ ततस्समुदिने स्सदा सुकृतराशि
 भिस्तु व्यतां तु यारगिरिकन्यकापरिवृढः स योषितुतः॥ २३५ ॥ इति श्रीनिवेशमहर्षिविरचितमंजननिदानं समाप्तम्॥ ॥ शुभम्॥ ॥

लालास्नाकः ५

रामः

७

13

393